

Մուսաննա ԱՂԱՍՅԱՆ

ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՂԻՄԿՈՂՈՍ ՍՄԲԱՏՅԱՆՅԻ ԱՆՏԻՊ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Հայ նշանավոր տեղագիր-հեղինակ, պատմաբան, վիմագրագետ Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Սմբատյանցը¹ (1833-1911) բացառիկ ներդրում ունի հայ վիմագրագիտության զարգացման գործում: Նա հավաքել է ավելի քան 600 արձանագրություն, որոնք ամփոփված են երեք տպագիր և յոթ անտիպ ուսումնասիրություններում:

Անտիպ ուսումնասիրություններից է հարյուր հիսուն տարվա վաղեմություն ունեցող «Ստորագրութիւն Օշական գեղջ և նորաբաց դպրոցին յանուն Ս. Մեսրոպբայ թարգմանչին» ձեռագիրը, որը պահվում է Հայաստանի ազգային արխիվի պահոցներում: Այն պատրաստ է եղել տպագրության դեռ 1864թ., սակայն անհայտ պատճառներով չի հրատարակվել:

Հայաստանի հնագույն բնակավայրերից մեկի՝ Օշականի պատմությանն ու կոթողներին անդրադարձել են հայ մատենագիրները (Կորյուն, Ղազար Փարպեցի, Մովսես Խորենացի, Թովմա Արծրունի, Առաքել Դավրիժեցի), XIX դարի տեղագիրները (Հովհաննես Շահխաթունյանց, Ղևոնդ Ալիշան), նշանավոր ճարտարապետներ Թ. Թորամանյանը, Վ. Հարությունյանը, հնագետները, գրվել են ուսումնասիրություններ, հոդվածներ, որոնք, մեկը մյուսին լրացնելով, ամբողջացնում են Օշականի պատմությունը²:

Անմասն չէ նաև Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Սմբատյանցի գործը, որտեղ նա գերծ է մնում պատմական փաստերից և ավելորդ է համարում «ձանձրացուցանել լսողաց ականջն»³: Ձեռագրի շարադրանքն աշխարհաբարով է, որպեսզի յուրաքանչյուրը «կարողանայ հեշտութեամբ հասկանալ»⁴:

Ինչպես նշում է Ս. Սմբատյանցը, XIX դարի 60-ական թթ. Օշական գյուղը պատկանում էր Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին և ուներ 175 տուն հայ բնակիչ⁵: Գյուղը զարդարում էին պտղատու, հատկապես խաղողի այգիները, որոնք իրենց առատությամբ ու բերքատվությամբ երկրորդն էին Աշտարակից հետո⁶: Այգիները ոռոգվում էին Քասաղի ջրով, Տկահանի առուն չէր գործում 1860-ական թվականներից: Գյուղի տարածքում Քասաղ գետի վրա աշխատում էր 31 ջրաղաց, գետը

¹ Մեսրոպ Սմբատյանցի կենսագրությունը տե՛ս Ադամյան Ս., Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Սմբատյանցի վիմագրագիտական գործունեությունը, Էջմիածին, 2007, ԺԱ, էջ 103-110:

² Բարայան Ֆ., Օշական գյուղի Ս. Մաշտոց եկեղեցու պեղումների մասին, Էջմիածին, 2014, Գ, էջ 122-128:

³ Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետ՝ ՀԱԱ), ֆոնդ 429, ցուցակ 1, Մեսրոպ Սմբատյանցի արխիվ, գործ 167, Օշական գյուղի դպրոցի և Ս. Մաշտոց եկեղեցու վերականգնման մասին (այսուհետ՝ գործ 167), 1864թ., թերթ 7բ:

⁴ Գործ 167, թերթ 6ա:

⁵ Գործ 167, թերթ 7ա:

⁶ Նույն տեղում, թերթ 11ա:

լիքն էր ձկնատեսակներով, «կարծես թե Աստուած բնութեան ձեռքով մի առանձին շնորհ է արել Օշականայ բնակչաց»⁷:

Օշականում խաչաձևվում են տարբեր ժամանակաշրջանների մշակութային շերտերը՝ սկսած Ք. ա. II հազարամյակից մինչև ուշ միջնադար՝ բնակավայրեր, ուրարտական դամբարաններ, վաղ միջնադարյան դղյակ-ամրոց, «գիւղի չորս կողմերն լիքն են մատուռներով, խաչքարերով, գերեզմանաքարերով և էլի շինուածքներով ու նշաններով»⁸: Գետի վրա հնգաթռիչք մի կամուրջը կառուցել է Նահապետ Եդեսացի կաթողիկոսը (1691-1706 թթ.)՝ անագին քարափներ ճեղքելով⁹: Հետագայում կամուրջը նորոգվել է Միսեոն Երևանցու կաթողիկոսության տարիներին¹⁰, իսկ Ներսես Աշտարակեցու կոնդակի համաձայն՝ 1853թ. նորոգվել են կամրջի վնասված եզրերի պատվարները և երկու թռիչքը¹¹ (նկ. 1):

Գյուղի արևելյան բլրակի գագաթին, որն անվանում են Դիդի կոնդ կամ Ցլու գլուխ, պահպանվել են Վահան Ամատունի իշխանի պալատական շինության հիմնաքարերը¹²: Պալատի տարածքում՝ ավերակ եկեղեցու տեղում, XIII-XIV դդ. կառուցվել է Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ մատուռը, որն ուխտատեղի է Կրկնագատիկին: Վերջին անգամ նորոգվել է 1980-ական թթ.-ին¹³ (նկ. 2):

Դիդի կոնդի արևմտյան բլրալանջին կա Թուխ Սանուկ (XVII-XVIII դդ.) մատուռը, որը Մեսրոպ Սմբատյանցի գրառումներում հիշատակվում է Սբ Սահակ: Մատուռը նախատեսված է եղել ննջեցյալների հիշատակի համար իբրև պատարագատեղի կամ հանգստարանի եկեղեցի: Մինչ օրս տեղացիները հաճախում են այնտեղ տաղավար տոներին հաջորդող մեռելոցներին: Վերջին անգամ մատուռը նորոգվել է 2006 թ. (նկ. 3):

Մ. Սմբատյանցը գրառել է մի վիմագիր մատուռի խորանի հարավային պատից: Ստորև ներկայացնում ենք հեղինակի կողմից արված վերծանությունը:

1. *Ով սուրբ քահանայ զսգէտ շինող սբ զսուրբէն յիշեա ի քում պատարագիդ¹⁴:*

⁷ Գործ 167, թերթ 13բ:

⁸ Նույն տեղում, թերթ 17ա:

⁹ Աշխատանքը պետք է իրականացնէր Էջմիածնի Սինողը, որը միջոցներից զրկված լինելու պատճառով չկարողացավ այն ավարտին հասցնել: Գործ 167, թերթ 15ա: Կամրջի արձանագրությունն է. «Յիշատակ է կամուրջս Տեառն Նահապետ կաթողիկոսին Սուրբ Էջմիածնի. ՌՃԾԵ- 1706»: Գործ 167, թերթ 14ա: Յովհ. եպ. Շահխաթունեանց, Ստորագրություն Կաթողիկէ Էջմիածնի և հինգ զաւտացն Արարատայ (այսուհետ՝ Ստորագրություն), աշխատասիրությամբ Ս. Տեր-Ստեփանյանի (վերահրատարակություն), Մայր Աթոռի Ս. Էջմիածին, 2014, էջ 260: Ղևոնդ Այիշան, Այրարատ, բնաշխարհի Հայաստանեայց (այսուհետ՝ Այրարատ), Վենետիկ-Ս. Ղազար, ՌՅԼԹ-1890, էջ 192:

¹⁰ Նորոգության արձանագրությունն է. «Նորոգեցաւ կամուրջս ի ձեռամբ ՏՌՆ Միսեոնի սրբազան կաթողիկոսին սբ Էջմիածնի Երևանցույ. Բ ՌՄԲԷ-1778 թվին մերոյ»: Գործ 167, թերթ 14բ: Յովհ. եպ. Շահխաթունեանց, նշվ. աշխ., էջ 260: Այիշան, նշվ. աշխ., էջ 192:

¹¹ Գործ 167, թերթ 14բ:

¹² Նույն տեղում, թերթ 9ա:

¹³ Հովհաննիսյան Լ., Օշական, Եր., 2014, էջ 47:

¹⁴ Գործ 167, թերթ 9բ: Մենք անդրադառնում ենք միայն Մ. Սմբատյանցի կողմից հիշատակվող վիմագրերին:

Ըստ բնագրի՝ (5 տող, նկ. 4). ՈՎ ՍՈՒՐԲ ՔԱՀԱՆԱ ՁՏԳԵՏ ՇԻՆՈՂ ՍՈՐԱ ՋՈՌԻԲ/ԵՆ ՅԻՇԵԱԻ ՔՈ ՄԲ ՊԱՏԱՐԱԳԻՆ:

Մատուռի հարավային կողմում կանգուն է ծաղկանկար մի խաչքար, որի բարձրությունը պատվանդանի հետ մոտ 4,5 մետր է: Խաչքարի պատվանդանի վրա Մ. Սմբատյանցը անթերի կարդացել է.

2. *ԹՎ ՉԺԴ ԵՍ ԳԱՆԱԳԱՆՍ ԴՎԻՆԱԳԻ, ԿԱՆԳՆԵԳԻ ՍՈՐԲ ԵՂԱՆՍ ԲԱՐԵԽԱՍՍ ՂԱՍՏԻՐ ԻՆՈՅ ԵՍՏՈՒՆԻՆ, ՈՐ ՎՈՒՆԵՑԱԻ Ի ՔՄ¹⁵:*

Ըստ բնագրի՝ (6 տող, նկ. 5). ԹՎ ՉԺԴ (1265) ԵՍ ԳԱԻ/ԱԶԱՆՍ ԴՎՆԱ/ՑԻ, ԿԱՆԳՆԵՑԻ ՍՈՒՐԲ/ ԵՇԱՆՍ ԲԱՐԵՆԱԻՍ/ ԴՍԵՐ ԻՍՈՑ ԵՍԻՆ/ՈՒՋԻՆ, ՈՐ ՓՈՒՆԵՑԱԻ Ի ՔՄ:

Գյուղի հյուսիսային մասում կանգուն է Մանկանոց կամ Մբ Միոն քառախորան եկեղեցին (VII դար), որի հարավային պատից Մ. Սմբատյանցը թերություններով գրառել է նվիրատվական մի արձանագրություն¹⁶, ըստ որի՝ եկեղեցու ուխտի օրն էր Վարդավառը: Այսօր եկեղեցին ուխտատեղի է Մբ Հարության տունին՝ Զատիկին:

Օշականի ձորամիջի կամրջից քիչ հեռու՝ բարձրության վրա է գտնվում փոքրիկ Մբ Սարգիս մատուռը, որտեղ ամփոփված է ինչ-որ ճգնավորի աճյուն¹⁷: Այն հայտնի է նաև Թարգմանչաց ուխտատեղի անվամբ: Մատուռի մի մասը սրբատաշ քարից է, մյուսը՝ ժայռափոր, վերջին անգամ այն վերանորոգվել է 1960-70-ական թթ.: Մատուռի մուտքի կամարին և շարունակաբար բարավորին կա ՈՄԴ-1205 թ. արձանագրություն (նկ. 6), որը «եղծեալ գոյով և մանաւանդ տեղին վտանգաւոր կալոյ ընդ երկար՝ մնաց անվերձանելի»¹⁸: Մ. Սմբատյանցն այստեղից վերծանել է մի վիմագիր, որը տեղում չգտանք: Ավելին՝ վիմագրում հիշատակվում է, որ մատուռը կոչվում է Մբ Հարություն, որը չենք հանդիպում այլ աղբյուրներում:

3. *Ի թուին Հայոց ՌՄԴ (1605) սպասաւոր նահատակ Թոմա ծառայս ԱՅ շինեցի սբ Յարութիւնս¹⁹:*

Օշականն ավելի քան 1500 տարի սրբավայր և ուխտատեղի է աշխարհասփյուռ հայության համար: 440 թ. փետրվարին Մեսրոպ Մաշտոցի մարմինն ամփոփվում է Ամատունիների իշխանական կալվածքում՝ Օշականում: 443 թ. Մ. Մաշտոցի դամբարանի վրա իշխան Վահան Ամատունու նախաձեռնությամբ կառուցվում է գմբեթավոր եկեղեցի, որը կանգուն է եղել հավանաբար մինչև XIII դարը: XIX դ. տեղագիրները հիշատակում են չորս նվիրատվական արձանագրություն, որոնք գտնվել են եկեղեցու հյուսիսային²⁰, հարավային²¹ կամարներին, սեղանի արևմտյան ճակատին²² և բուրվառանոցի պատին²³: Ցավոք, այդ արձանա-

¹⁵ Գործ 167, թերթ 10ա: Յովհ. Շահխաթունեանց, նշվ. աշխ., էջ 259: Ալիշան, Այրարատ, էջ 191:

¹⁶ Շահխաթունեանց Յովհ., նշվ. աշխ., էջ 261: Գործ 167, թերթ 17ա:

¹⁷ Շահխաթունեանց Յովհ., նշվ. աշխ., էջ 260:

¹⁸ Նույնը:

¹⁹ Գործ 167, թերթ 16ա:

²⁰ Նույն տեղում, թերթ 18բ: Ալիշան, նշվ. աշխ., 190:

²¹ Գործ 167, թերթ 19բ: Ալիշան, նշվ. աշխ., էջ 190:

²² Շահխաթունեանց Յովհ., նշվ. աշխ., 258: Գործ 167, թերթ 19ա: Ալիշան, նշվ. աշխ., էջ 189:

գրություններից ոչ մեկը չի պահպանվել: Դրանք մնացել են ծեփի կամ հետագայում արված մանրանկարների²⁴ տակ: Հայտնի է, որ Հովսեփ Օրբելուն զայրացրել է այն, որ «1912 թ. Օշականում Գրերի գյուտի տոնակատարության նախընթաց օրերին ծեփով սվաղել և ծածկել էին հին արձանագրությունները»²⁵:

Մեզ հայտնի է 1414 թ. Օշականում գրված ձեռագիր մի ճաշոց, որն ունի XVI-XX դդ. հիշատակարաններ, իսկ գրիչը Սարգիս Թմոքեցին է²⁶: Փաստորեն, Օշականը գրչության կենտրոն չի եղել:

Այսպիսով, մինչև XVII դարը եկեղեցու մասին ընդամենը երեք գրավոր հիշատակություն կա:

XVII դարում Սբ Մաշտոց եկեղեցին կիսավեր էր, և 1639-1645 թթ. Փիլիպոս Ա Աղբակեցի կաթողիկոսի նախաձեռնությամբ նորոգվել է, բայց արձանագրություն չի պահպանվել «շինության կամ նորոգության ժամանակի համար, որից կարելի լիներ իմացել թուականն և շինողաց կամ նորոգողաց անուանքն»: Ինչպես վկայում է Մեսրոպ Սմբատյանը, եկեղեցին նորոգվել է պարբերաբար, դա երևում էր շինության արտաքին պատերից, սակայն որևէ արձանագիր չի պահպանվել:

XIX դարի կեսերին Սբ Մաշտոց եկեղեցին կիսավեր էր: Թեև 1840 թ. մասնակի նորոգվել էր Երևանի թեմակալ առաջնորդ Հովհ. Շահխաթունյանցի կողմից, սակայն ժամանակի ընթացքում քայքայվել էր արևմտյան պատը, խոնարհվել էր տանիքը, պահպանվել էր միայն ավագ խորանը, հարավային և հյուսիսային պատերի մի մասը: Եկեղեցին գուրկ էր զարդից և անոթներից, ավելին «գիտուն և հասկացող քահանայ չունենալովն դատարկ է մնացել բիւնը»²⁷:

1851թ. Ներսես Աշտարակեցի կաթողիկոսը, լինելով Օշականում և տեսնելով եկեղեցու անմխիթար վիճակը, խոստացավ վերաշինել այն: Սակայն ոչ՝ նրա, ոչ՝ էլ Մատթեոս Ա (1858-1865թթ.) կաթողիկոսի կողմից այն իրականության չդարձավ: Ի վերջո, 1875-1879թթ. Գևորգ Դ կաթողիկոսի և Օշականի ազգաբնակչության նախաձեռնությամբ հիմնանորոգվեց՝ պահպանելով 443թ. կառուցված վկայարանը:

Սբ Մաշտոց եկեղեցին ունի ընդարձակ սրահ, կամարաձև, մեծ լուսամուտներ, «Եւ արդարն արժանի էր այնչափ երախտաւոր թարգմանչի անունն՝ այնպիսի չքնաղ եկեղեցի կառուցել»²⁸ (նկ. 7): Սբ Մեսրոպի գերեզմանը ամփոփվել է բեմի ստորին կամարահարկ փոքրիկ խորանում: Բացի այդ հին եկեղեցու քանդելու ընթացքում արևելյան պատի մոտ սուրբ սեղանի հարևանությամբ հայտնա-

²³ Գործ 167, թերթ 20ա: Ալիշան, նշվ. աշխ., էջ 189:

²⁴ 1964-1966 թթ. Հենրիկ Մամյանի և Հովհ. Մինասյանի կողմից կատարվել է եկեղեցու պատերի նկարագրողումը:

²⁵ Գրիգորյան Գր., Հայկական վիմագրություն, էջ 27-28:

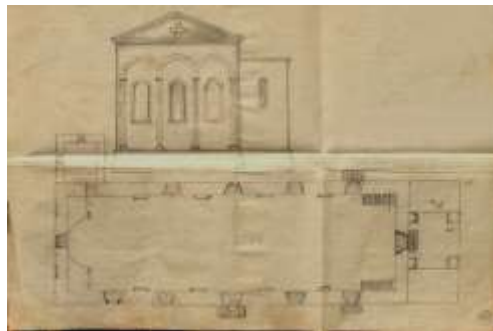
²⁶ Ձեռագիր 6255, Յուզակ ձեռագրաց, հատոր Բ, էջ 280: Թմոկ գյուղը եղել է Մյունյաց աշխարհի Գեղարքունի գավառում: Ստ. Օրբելյանը հիշատակում է Թմոկ: Տե՛ս Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր Բ, ԵՊՀ հրատարակչություն, 1988, էջ 460:

²⁷ Գործ 167, թերթ 21բ:

²⁸ Նույն տեղում, թերթ 48ա:

բերվել է քարե արկղ, որի մեջ արծաթյա փոքրիկ տուփ մասունքներով²⁹: Ցավոք, հեղինակը չի նշում, թե հետագայում ինչ ճակատագրի են արժանացել մասունքները:

Մ. Սմբատյանցի վերոնշյալ ձեռագրում պահպանվել են եկեղեցու հասակագիծն ու նախագիծը, որը ներկայացնում ենք ստորև: Ըստ հաստակագծի՝ եկեղեցու հյուսիսարևմտյան պատին կից է քառակուսի մի շինություն, որը ներկայումս չկա, հավանաբար քանդվել է XX դարում: Իսկ եկեղեցու հյուսիսային և հարավային կողմերում առկա հինգ լուսամուտներն ավելացել են մեկով, որոնք սակայն չեն ծառայում լուսավորության համար: Դրանք ներսից քարապատ են և արված են կառույցի արտաքին տեսքը պահպանելու համար: Փակվել է եկեղեցու հարավային մեկ մուտքը:

Մբ Մաշտոց եկեղեցու նորոգման մասին է վկայում արևմտյան մուտքի վերնամասում փորագրված հիշատակությունը (6 տող, նկ. 8).

4. ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՍՐԲԱԶԱՆԱԿԱՏԱՐ ՀԱՅ/ՐԱԴԵՏ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ Տ. Տ. ԳԷՈՐԳ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ/ ՎԷՐԱԿԱՌՈՅՑ Ի ՀԻՄԱՆՑ ԶԱՅՄ ԵԿԵՂԵՑԻ ՕՇԱԿԱՆ/ ԳԵՂՋ ԵՒ ԶՐԱՄԲԱՐԱՆ ՍՐԲՈՅ ՄԵՍՐՈՎՂԱՅ ԹԱՐԳ/ՄԱՆՉԻ ՄԵՐՈՅ, ՈՐ Ի ՄՄԱ ՏՐՕՔ ՀԱՅՈՑ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ / ՅԱՄԻ 1879 ԵՒ ՀԱՅՈՑ ՌՅԻԹ³⁰:

Նորոգվել է նաև ավագ խորանի սեղանի խաչկալը՝ սրբատաշ քարով և զարդարված զանազան սրբապատկերներով: Խաչկալի արձանագիրը եղել է հյուսիսային կողին, որը մեզ չի հասել:

5. *Շինեցաւ խաչկալս արդեամբ Երեմիա եպիսկոպոսիս, որ ի սոյն գեղջէս Օշականայ յազգէ Մուրադկեանցի յիշատակ հոգոյ իմոյ և ծնողաց իմոց ի հայրապետութեան ՏՈՒՆ Սիմեոնի սրբագան կաթողիկոսի. ի ՌՄԻ (1771) թուին³¹:*

Ինչպես նշում է Մ. Սմբատյանցը, Մբ Մաշտոց եկեղեցու հարավային պատի մեջ տեղադրված է եղել մի խաչքար, որի ստորին մասը՝ անձանագիր վարդյակը, գտնվում է Առաջնորդարանի սրահներից մեկում (նկ. 9): Վիմագիրը

²⁹ ՀԱԱ, գործ 63, Պատմական տեղեկանք՝ Օշականի Ս. Մեսրոպ եկեղեցու կառուցման մասին, թերթ 3բ:

³⁰ ՀԱԱ, գործ 167, թերթ 53ա:

³¹ Նույն տեղում, թերթ 21բ:

շրջանաձև ելնդագիր է, թվականը փորագրված է վարդյակի անկյուններում: Նախորդ հրատարակիչ վիմագրագետ Ա. Մանուչարյանը նշում է, որ վիմագիրը թվական չունի, իսկ Ջաքարը ներկայանում է իբրև «դարուղնաբ», այսինքն՝ կաթողիկոսի հարկային ներկայացուցիչ³²: Մեր կողմից ընթերցվել է «եղբարն», որն ավելի հավանական է:

6. *ԹՎ ՌԼԷ (1588). ՄԲ ԽԱՅՍ ԲԱՐԷԽԱՍԱ ԱՌԱՔԵԼ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ*³³:

Ըստ բնագրի (1 տող, նկ. 10)՝ ՌԼԷ (1588). ՄԲ ԽԱՉՍ ԲԱՐԵԽԱՍԱ ԱՂՌԱՔԵԼ ՎԱԼԹՈՂԻԿՎԱՂՍԻՆ ԵՂԲԱԻՐՆ ՋԱՔԱՐԻՆ:

Վիմագրում նշվում է Առաքել աթոռակցի մասին, որը ծնունդով Էջմիածնից էր, 1576 թվականից եղել է Գրիգոր XII Վաղարշապատցի կաթողիկոսի օգնականն ու գործակիցը: Առաքել Ա աթոռակցի գործունեության շնորհիվ է պահպանվել Երևանի Երկու երես կոչված եկեղեցին (հավանաբար եղել է ներկայիս Ե. Չարենցի անվան դպրոցի տեղում), քանի որ պարսից Ֆերհադ փաշան Երևանի բերդը կառուցելու նպատակով քանդում էր եկեղեցիները՝ քարերն օգտագործելով շինարարության մեջ³⁴: Առաքել Դավրիժեցին էլ նշում է. «Ի հայրապետութեան տեսան տէր Առաքելին Էջմիածնի Սուրբ աթոռոյն»: Փաստորեն, Գրիգոր կաթողիկոսն արդեն ծեր էր, և կաթողիկոսական գործառույթները վարում էր Առաքել աթոռակիցը³⁵:

Այսպիսով, Մ. Սմբատյանցի այս անտիպ ուսումնասիրության շնորհիվ մեզ է հասել 14 արձանագրություն, որից հինգը չեն պահպանվել: Ավելին, մեկ վիմագիր պահպանվել է միայն Մ. Սմբատյանցի գրառումներում:

նկ. 1

նկ. 2

³² Մանուչարյան Ա., *Աթոռակից կաթողիկոսների վիմագիր հիշատակություններ, Էջմիածին, 2016, մայիս, էջ 115*:

³³ *Գործ 167, թերթ 10ա*:

³⁴ *Հարությունյան Ա., Միմոնյան Ա.*, Ջորավոր Ավետարանը, Եր., 2016, էջ 13:

³⁵ *Օրմանյան Մ.*, Ազգապատում, Հայ ուղղափառ եկեղեցույ անցքերը, սկիզբն մինչև մեր օրերը յարակից ազգային պարագաներով պատմուած (վերահրատարակություն), հատոր Բ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 2667-2668:

նկ. 3

նկ. 4

նկ. 5

նկ. 6

նկ. 7

նկ. 9

նկ. 8

**НЕИЗДАННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
АРХИЕПИСКОПА МЕСРОПА СМБАТЬЯНЦА***Резюме**С. Адамян*

Исследования средневековых памятников и особенно церквей и летописей в Ошакане начались в 19 веке, где важное значение было уделено летописям Ованнеса Шахатуньянца и великого учёного Хевонда Алишана. До нас дошли также неизданные рукописи архиепископа Месропа Смбатьянца, которые по неизвестным причинам не были опубликованы и остались в его архивных фондах. Великий эпитафист архиепископ Месроп Смбатьянец (1833-1911) стоит в ряду лучших исследователей, благодаря которому из разных местностей Западной Армении до нас дошли более 700 летописей. В 1868-70 годах, получив должность зам. епархиального начальника, он предпринял строительство церкви С. Маштоц, оставил свидетельство о строительстве церкви, одновременно изучил памятники. Благодаря его рукописям, до нас дошли 15 летописей (одно было у подножья креста), из коих 6 не сохранилось. В статье они были представлены с расшифровкой автора, которые были сравнены с оригиналом, после чего с нашей стороны были внесены небольшие поправки. "Подпись" была написана до окончания строительства церкви С. Маштоц и 4 рукописи, которые были до этого, не сохранились или не были видны из-за работ, которые проводились в знаменательные годы внутри самой церкви. По этой причине мы придаем большое значение роли этих рукописей и надеемся, что они будут опубликованы, а эпитафические надписи будут восстановлены благодаря армянским исследователям.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

*Աղախյան Սուսաննա Խաչատուրի – ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտ, E-mail: susannaiae@mail.ru*